

EMIN LELIĆ*
(Salisbury, Maryland, Sjedinjene Američke Države)

PREDSTAVE O BOSANCIMA/BOŠNJACIMA U RANONOVOVJEKOVNOJ OSMANSKOJ ETNOGRAFIJI¹

Abstrakt

Dobro je poznata činjenica da su Bosanci/Bošnjaci igrali značajnu ulogu u osmanskoj historiji, posebno tokom takozvanog “zlatnog doba” Osmanskog Carstva. Ovo je tema kojom su se dugo vremena bavili bosanski orijentalisti, te su otkrili i preveli obilje osmanske arhivske građe i rukopisa o Bosni i Bosancima/Bošnjacima tokom navedenog razdoblja Osmanske države. Ovaj članak nastoji da se nadoveže na tu dugu znanstvenu tradiciju skicirajući kako je osmanska etnografija doživljavala Bosance/Bošnjake i na povijesni kontekst u koji su te percepcije bile ugrađene.

Ključne riječi: Osmanska etnografija, *kul cinsi*, Potur, *devşirme*, osvajanje Bosne, Bosanci/Bošnjaci na dvoru, islamizacija Bosne, Tursun Beg, Mustafa Ali, Kuripešić, *Janičarski zakonik*

UVOD

Cilj ovog članka je iznijeti na vidjelo glavne obrasce osmanske percepcije Bosanaca/ Bošnjaka, od osvajanja Bosne do kraja šesnaestog

* Dr. Emin Lelić, docent, Univerzitet Salisbury – Odsjek za historiju. e-mail: exlelic@salisbury.edu

¹ Zahvaljujem se kolegama Nihadu Dostoviću i Emiru Filipoviću na svesrdnoj pomoći kod uređivanja ovog rada na bosanskom jeziku.

stoljeća – perioda od otprilike stoljeće i po. Ovo je zasnovano na široj pretpostavci da je etnografija informirala način na koji su Osmanlije zamišljale svoje carstvo. Rana moderna osmanska etnografija je popisala sve glavne etničko-regionalne grupe (*cins*) unutar Carstva, te je kao takva bila razvijena u različitim žanrovima, uključujući historijske hronike (*tārīh*), etičke tekstove (*aḥlāk*), Fürstenspiegel (*naṣīhat*) i fizionomiju (*‘ilm-i firāset*). Zapravo, osmanska etnografija je bila temelj za organizaciju Carstva dodjeljivanjem uloga svakoj etničko-regionalnoj grupi na osnovu toga kako je osmanska etnografija opažala njihove sposobnosti. Bio je to dio šire vizije zasnovane na zaslužnosti – i stoga smatran pravednim – te je ta vizija bila osnov za izgradnju carstva. Svaka etnička grupa, u zavisnosti od svojih preovlađujućih karakternih osobina, kako ih navodi osmanska etnografija, imala bi određenu ulogu u osmanskom društvu koja bi najviše odgovarala njenom dominantnom, kolektivnom temperamentu. Jer, kako kaže jedna osmanska izreka, “pravda znači staviti stvari tamo gdje pripadaju”.² Mnogi osmanski intelektualci šesnaestog stoljeća vjerovali su da su Bosanci/Bošnjaci, na osnovu svojih sveobuhvatnih kolektivnih karakternih osobina, stvoreni da postanu uzorni carski službenici. Drugi se, međutim, nisu složili. Ali čak su i oni pribjegli jeziku etnografije kako bi ilustrovali zašto su vjerovali da Bosancima ne bi trebalo dozvoliti da stupe u carsku službu.

LJUDI IZ BOSNE: *Ḳūl cinsi par excellence*

Prvi dojmovi Osmanlija o ljudima iz Bosne, zabilježeni prilikom osmanskog osvajanja Bosanskog kraljevstva 1463. godine, hvale plodnost te zemlje i ljepotu njezinih ljudi. Do kraja 16. stoljeća osmanski izvještaji su od pukog prikazivanja bosanske fizičke privlačnosti, koja je i dalje bila naglašavana, svoju pažnju sve više počeli usmjeravati prema odavanju priznanja onome što je bilo smatrano konstantnom i uspješnom raspoređenosti u držanju državnih službi. Bilo je smatrano da su ljudi iz Bosne prilagođeni pozicijama moći u smislu svog temperamenta, i to od najniže rangiranog vojnika do najvećeg dostojanstva velikog vezira. Da bi se stvari dodatno zakomplicirale, ovakvi su utisci bilježeni u isto vrijeme kada je bosanska prevlast na dvoru bila na vrhuncu, čime bi se objektivnost tih iskaza mogla dovesti u pitanje.

² “El-‘adlu važ’u şey’in fi mertebetihī.” Vid.: Muṣṭafā ‘Ālī, *Nuṣḥatū s-selāṭīn*, vol. I, 17 (prijevod), 89 (transkribiran tekst). Ime autora će se dalje u tekstu navoditi kao Mustafa Āli.

Međutim, nisu svi dijelili isti stav o ljudima iz Bosne. Suvremeni kontra-narativi su isticali mane bosanskih obraćenika koji su bili poznati kao “Poturi”. Oni su predstavljeni kao nepopravljivo grubi i bijedni, s urođenim osobinama koje su smatrane (baš kao i kod “Turaka”) nepodobnima za carske službe, izuzev onih najnižih zadataka. Ovoj procjeni proturječila je želja struktura osmanske države da prikupljaju “Poture” u vojnu i državnu službu, što potvrđuju brojni dostupni carski dokumenti.

Prevlast ljudi iz Bosne na dvoru i među carskom elitom u širem smislu bila je proslavljena u alegorijskoj rekonstrukciji “prvog” susreta između Bosne i Osmanlija. Neposredno po osmanskom osvajanju, priča zamišlja veliko, kolektivno prihvatanje islama od strane bosanskog stanovništva u ličnom prisustvu sultana, čime se objedinio duboki savez između bosanskih muslimana i osmanske dinastije. Značajno je to što se ova pripovijest pojavila početkom 17. stoljeća, kada je bosanska prevlast na dvoru slabila, paralelno sa širim procesom slabljenja moći pripadnika *kul cinsi* – “narodi koji su bili sluge/službenici”, i za koje se vjerovalo da imaju najveći kapacitet da postanu uzorne carske sluge u čije se ruka carska vlast može bezbjedno povjeriti, uz očekivanje da će sprovesti pravdu. Suprotstavljeni etnički elementi, prvenstveno tzv. “Turci”,³ počeli su sve više zauzimati utjecajne pozicije moći na dvoru, na veliko razočarenje starih elita.

BOSANCI I OSMANLIJE: Prvi kontakti

Jedan od najranijih osmanskih prikaza Bosanaca nalazi se u Tursun Begovom djelu *Historija Osvajača*.⁴ To djelo prati vladavinu i osvajanja

³ Pojam „Turčin“ je vremenom dobijao različita značenja, ne zasjenjujući uvijek stara. Dva elementarna značenja mogu se izvući iz različitih historijskih izvora, iako su se u praksi često stapala jedno u drugo, proizvodeći brojne varijacije. Prvo značenje se odnosi na ono što se može nazvati etničkim identitetom i označava “upotrebu koja je prvenstveno imala asocijacije na etničku pripadnost – ne transcendiranu, i vezanost za plemenske običaje i kulturne kodove.” (Cemal Kafadar, “A Rome of One’s Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum”, *Muqarnas* 24, Leiden/Boston, 2007, 11). Drugo značenje je možda najbolje izraženo kao turkofono-muslimanski kulturni identitet. Čini se da je prvo značenje zasnovano na etničkoj pripadnosti bilo dominantno tokom ranijih perioda. Do kasnog šesnaestog stoljeća, međutim, preovladava drugo, etničko-transcendentno, turkofono-muslimansko značenje.

⁴ Za pregled pripovijesti o osmanskom osvajanju Bosne u ranim osmanskim hronikama vidjeti: Dino Mujadžević, “Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima”, u: *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga*

sultana Mehmeda II. Tursun Begova karakterizacija bosanskih ljudi se uglavnom osvrće na njihovu fizičku ljepotu, koja se spominje zajedno s bogatstvom i plodnošću zemlje. On piše:

Njezina divno ugodna voda i zrak su izvor tako lijepo narodosne skupine (*cins*), da kada god se pravi poređenje prema voljenima, kaže se o onome/onoj koji se poredi: “On/ona liči na bosanskog voljenog.” To je dobro poznata izreka.

(*Āb ü havāsi letāfetinden mena ‘-i mahābīb-i cins-i in olmuştur ki, her geh ki teşbīh-i mehābīb olunmalu olsa, müşebbehün bih anı iderler; “Bosna mahbūbına benzer” dīrler. Mesel-i sāyirdür.*)⁵

Potom dodaje: “Njihovi divni momci i divne djevojke su nadaleko poznati kao sunce u cijelom svijetu zbog svojih visokih tijela, lijepih i bijelih lica, ljepote (*meylā?*) i svojih svijetlosivih, plavkastih očiju.” (*Mahbūb oĝlanlar ve mahbūbe cariyeleri, kāmēt-i bālā ve sūret-i zībā ve tal‘at-i beyza, meylā, şehlā sıfatları ile ālemde güneş gibi meşhūrlardur.*)⁶ U njegovom opisu osvajanja Bosne susreće se fascinacija s velikim brojem zgodnih robova koji su tom prilikom zarobljeni. Naprimjer, nakon osvajanja jedne velike utvrde Tursun Beg bilježi: “Kao što smo već spomenuli, svaki je gazija uhvatio više od pet, deset ili čak petnaest gazela koje su bile nalik čempresima s licima poput mjeseca.” (*Ve zikr ittiĝümüz gibi, serv-kāmēt, kamer-tal‘at āhuvān her ĝāzī duzaĝında bişden, ondan, on bişden eksük olmaz idi.*)⁷ Međutim, kada opisuje bitke, neprijateljski bosanski vojnici opisivani su kao “divovski nevjernici” (*dīv-şekl kāfir*) i stameni borci.⁸ No na samom kraju je i u Tursun Begovim očima osvajački rat bio vrijedan truda i to zbog bosanske plodne zemlje, bogatih rudnika i “beskrajno velikog plijena” (*ganāyim-i azāyim-i bī-nihāyet*) u obliku robova, koji su preplavili glavni grad nakon osvajanja.⁹

Primjetno je u Tursun Begovom opisu njegovo zanimanje za ljude iz Bosne kao prekrasne robove i robinje. Očito su Osmanlije bile dobro

Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu, ur. Ante Birin, Hrvatski institut za povijest - Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb 2013, 29-45.

⁵ Tursun Bey, *Tarih-i Ebū'l-Feth*, uredio i transkribirao Mertol Tulum, (Istanbul: Baha Matbaası, 1977), 122.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., 125.

⁸ Ibid., 127.

⁹ Ibid., 128.

upoznate s njima prije osvajanja, još iz vremena ranih pljačkaških pohoda koji su obično rezultirali velikim brojem uhvaćenih robova.¹⁰ Ipak, također je jasno da koncept *kūl cinsi* nije postojao sredinom petnaestog stoljeća. Tada se nije spominjala predodređenost ljudi iz Bosne za pozicije moći i upravljanja. To će se tek pojaviti nekih stotinu godina kasnije.

“BOSANSKO STOLJEĆE”

Do šesnaestog stoljeća, za sakupljače *devširme* ljudi iz Bosne postali su jedan od osnovnih izvora.¹¹ Benedikt Kuripešić, član habsburškog diplomatskog poslanstva koje je putovalo kroz Bosnu na svom putu prema Istanbulu, zabilježio je da su službenici koji su prikupljali devširmu naročito izdvajali najljepšu i najokretniju djecu bosanskih kršćana. U svojoj želji da regrutiraju lijepe i okretno dječake, Kuripešić dodaje, s velikom simpatijom za svoju kršćansku subraću, grupe sakupljača su ignorirale fundamentalno pravilo devširme – da se samo uzimaju djeca iz obitelji s više sinova.¹² Umjesto toga, on prenosi žalbu suvremenika; naime sakupljači devširme su birali “najljepše i najokretnije dijete, tako da se od oca i majke, iako imaju samo jedno dijete, oduzima i to dijete, ako je samo lijepo i okretno; dok se roditeljima koji imaju po četvoro ili petoro djece, ako nisu lijepa i okretna, ostavljaju sva.”¹³ Osim toga, i Mustafa Āli je kritizirao kršenje pravila da se ubire samo jedno dijete po

¹⁰ Za odnose između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva prije osvajanja, vidjeti: Emir Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1389-1463)*, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019.

¹¹ Postoji duga i značajna historiografska tradicija o devširmi, posebno među bosanskim historičarima. Ovdje ću navesti samo neke od poznatijih: Aladin Husić, “O regrutaciji u adžemi oglane u Bosni 1565. godine”, *Anali GHB*, XXXVII, Sarajevo, 2016, 43-62; Aleksandar Matkovski, “Prilog pitanju devširme”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Sarajevo, 1969, 273-309; Ešref Kovačević, „Jedan dokument o devširmi“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXII/XXIII, Sarajevo 1976, 203-209; Adem Handžić, “O janičarskom zakonu اوچاغی تاریخی”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 46, Sarajevo 1997, 141-150.

¹² Mustafa Āli potvrđuje ovo pravilo i objašnjava da “nemuslimanski podanici koji imaju samo jednog sina imaju privilegiju da im se taj sin ne uzima i isto tako oni s više sinova neće dati više od jednog sina u isto vrijeme, prema uzvišenom i milostivom zakonu.” (Mustafa Āli, *Nuṣḥatü s-selāṭin*, II, 30, (prijevod), 148 (tekst)).

¹³ Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, preveo Đorđe Pejanović, Svjetlost, Sarajevo, 1950, 22.

obitelji kao jedan od “faktora koji je doprinomio urušavanju društvenog reda”. (*iḥtilāl-i cumhūra bā'is olan umūr*)¹⁴

Bosanska fizička ljepota i spremnost je bila isticana i u šesnaestom stoljeću. Međutim, fokus je tada promijenjen kako bi uključivao i pravilno i dostojanstveno držanje na pozicijama moći. U tom smislu je Mustafa Āli unio sljedeću zabilješku u svoj etnografski spis o ljudima iz Bosne:

Narod Hrvad koji je odabrao da se poistovjeti s tekućom rijekom Bosnom. Svijetli i lijepi izgled temperamenta te rijeke ogleda se i u njihovoj naravi, pa su došli u kraj kroz koji protiče rijeka poznata kao Bosna. Njihova prirodna raspoloženja (*hilkat*) su svijetla poput uglancanih ogledala. Većina je dobro raspoređenog stasa i čistog srca. Njihovi fizički oblici, kao i njihovo prirodno raspoloženje su usmjereni prema uspravnosti. Njihova čista lica su lijepa. Njihovi mladići su nadaleko poznati u svim zemljama zbog svog plemenitog držanja. Ozbiljni su i pristojni, pokazuju dobre sposobnosti rasuđivanja i oštroumnosti.

Razlog za to je sljedeći: Svemoćni i Uzvišeni Bog je uzdigao ovaj narod koji posjeduje hvalevrijedne sposobnosti u Osmanskoj državi na najviše položaje i uzvišeni status. On je izdigao njih na najviše položaje, kao što su njihovo stasito držanje i najistaknutiji utjecaj (*himmət*). Među njima je malo okrutnih ljudi. Većina onih koji dobiju visoki položaj odlikuju se svojom velikodušnom moću i utjecajem (*himmət*). Ističu se svojim ugledom. Malo ih je podložno gramzivosti, pohlepi i surovosti.

U vrijeme borbe i rata, odlučni su, a kada se zabavljaju na gozbama luksuza i slatkoće, umiruju srca. Većina ih je čista srca, s ugodnim moralnim vrlinama i srčani su (*hāṭır-sāz*). Oni su veliko pleme (*qabile*), istaknuto po svojem nenadmašno lijepom izgledu i izvanrednom držanju.

¹⁴ Mustafa Āli, *Nuṣḥatü s-selāṭīn*, II, 20 (prijevod), 135 (tekst). Vrijedno je napomenuti ovdje da Mustafa Āli još dodaje, usputno i bez pretjeranog uvjerenja, da je devširma “sama po sebi suprotna šerijatu”, (*şer'e muğāyirdür*) i da je “samo uvedena u prošlosti iz potrebe kako bi se povećao broj muslimana.” (*nihāyet izdiyād-i ehl-i islām iḥīn sābıkan zarūret ile iḥtiyār olunduğı zāhirdür*). Uprkos tome, u slučaju kada bi se samo zloupotreba devširme mogla iskorijeniti tako što bi se ona povjeravala lokalnim službenicima, on nije vidio problem u tome da ona bude nastavljena. (*Fe'ammā bu ḥidmet ḥükkām-i vilāyet mārifetiyle fermān olunsa hem maḳsūd-i pādişāhī aḥsen vech-ile ḥāşıl olurdu ve hem ḥadeng-i rāy-i münīrleri 'adālet meydānınuñ ser-menziline vāşıl olurdu*) (Mustafa Āli, *Nuṣḥatü s-selāṭīn*, II, 30 (prijevod), 148 (tekst)). Za više informacija o Mustafi Āliju vidjeti magistarski rad Cornella Fleischera. Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali, 1541-1600*, Princeton University Press, Princeton, 1986.

(Amma ʔāʔife-i Hrvād ki Bosna nām nehr-i cāriye nisbet ihtiyār itmişlerdür. Cibiletleri mirātı şafā-yı ʔabīʔatlerine mazhar olmağla Bosna nāmu ile meşhūr olub aqar şuya intisāb semtine gitmişlerdür. Hilkatleri pāk ayine-leri tābnāk. Ekseri mevzūn-kāmet ve şāf-dil. Heykelleri dahi cibiletleri gibi ʔoğruluga māʔil. Sāde rūları hüsndār. Nev-civānları vecāhetle şöhre-i diyār. Ağırbaşlu edībler rāy-ı tedbire mālīk lebīblerdür.

Bāʔis budur ki Haq celle ve ʔalā devlet-i ʔOsmāniyyeʔde ol kavm-i memdūhuñ ʔadrini cāh u celālle muʔallā ve rutbe-i devletlerini ʔāmet-i bālāları ve himmet-i ʔulyāları gibi vālā kılub. Içlerinde merdum-azārları az olur. Menāşib-ı ʔaliyye vāşıl olanlarıñ ekseri uluvv-i himmetle mümtāz olur. Yʔanī ki şānla mümtāz. Hisset ü hırş u āza mübtelāları az.

Rezm ü ceng demlerinde serbāz bezm-i ʔış u nūşa aheng itdüklerine dil-nevāz. Ekseri sāde-dil ve hoş-hulq hātır-sāz lāsiyyemā hüsn ü sīmā ve ʔāmet-i müstesnā ile ser-efrāz bir ʔabīle-i celīledür.)¹⁵

Ovaj poduži citat pokazuje dva osnovna sentimenta koji su višestruko definirali osmanske elite i na taj način i “klasičnu” osmansku državu. Prvi je čisto pragmatični interes za učinkovitom vladavinom. Vladajuće strukture će podržati onu grupu koja bude posjedovala najpoželjnije karakterne osobine (fizičku spremu, hrabrost, odanost). A drugi sentiment je duboka privrženost ljepoti. Fizički izgled se u cijelom spisu konstantno ocjenjuje kroz prizmu snage i ljepote. Onoga trenutka kada bi se počelo vjerovati da su ta dva aspekta temperamentalne podobnosti, tj. fizička ljepota i spremnost, objedinjena u jednoj grupi ili plemenu, kako već Mustafa Āli opisuje ljude iz Bosne, onda bi ih vladajuća klasa počela potraživati za svoje potrebe.

Mustafu Ālija su toliko impresionirali bosanski *kūlovi*, da se nije mogao oduprijeti potrebi da ih ponovo spomene u zaključku svog etnografskog spisa. Tu se čak i snažnije zadržao na pragmatičnoj strani devširme i institucije *ķūl cinsi*. Bosanci su smatrani za dobre carske slugе i službenike, i kao vojnici i kao upravitelji, jer su učeni ljudi poput Mustafe Ālija vjerovali da posjeduju odgovarajuće moralne kvalitete.

Sigurno, oni koji se ubrajaju u vrstu (*cins*) Hrvad, i koji su poznati i zovu se po imenu Bosna, kada su obični vojnici, obilježeni su dobrotom i pobožnošću; kada zauzimaju dostojanstvo kapetana (*ağa*) i pokrajinskog namjesnika (*mir-livā*), obilježeni su savršenim manirima i visokim moralnim kvaliteta; a ako zauzimaju položaj uzvišenog dostojanstva velikog vezira, u izvršavanju vlasti odlikuje ih ljepota naravi, dostojanstvo (*vaqār*) i pravda (*adālet*). Dive im se dostojanstvenici i hvale ih oni koji su obrazovani.

¹⁵ Mustafa Āli, *Kūnh ül-aķbār*, 4b-5a.

(*Felā-cerem Hrvād jinsinden maḥsūb y'anī ki Bosna nāmīna matbū' u mergūb olanlar neferātdan ise šalāḥ u diyānetle, aḡa ve mīr-livā mer-tebesinde ise kemāl-ı adāb ve ḥaṣletle, eger vuzerā-i 'izām mer-tebe-i sāmīyesinde bulundu ise icrā-i ḥükümetde ḥüsni ḥulḡ ve vakār u 'adāletle muttaṣıf olub pesendīde-i a 'yān ve memdūḥ-ı ber-güzide ṣināsān olurdu.*)¹⁶

Ovdje je naročito značajno sistematično nabranje svih činova u službi. Implicitna očekivanja za odgovarajući položaj u okviru svakog dostojanstva – obični vojnik, oficir/pokrajinski namjesnik, general/vezir – su eksplicitno pripisivana bosanskim regrutima. Njihova narav je smatrana uravnoteženom i stoga je proizvodila ne samo dobre vojnike nego i pravedne i položaja dostojne upravitelje. Time se vraćamo na temu koja je srž državištva – kako sistematski probirati odgovarajuće regrute za rukovodeće pozicije da bi oni mogli djelovati s inteligencijom i mudrošću, a da se ne bi osilili i uzoholili pa tako doveli Carstvo na rub propasti zbog toga što bi ugnjetavali podanike Carstva koji su bili njegov najvredniji resurs.

SUPROTNI NARATIV

Sve ovo je, naravno, bio dio narativa koji su zastupali članovi osmanske vladajuće klase u to vrijeme, a taj je narativ sigurno bio duboko isprepleten sa realnim stanjem na terenu, kao što je to slučaj sa svim uspješnim narativima. Ljudi iz Bosne su hvaljeni zato što su bili najsposobnije sluge Carstva u vrijeme kada su bili naročito zastupljeni na osmanskom dvoru i kada je Carstvo bilo u usponu. Očigledno je da su se stvarnost i narativ nadopunjavali. Međutim, zanimljivo je i važno da to nije bio jedini narativ. Postojanje suvremenog suprotnog narativa otkriva veliki status pripisivan Bosancima među osmanskom obrazovanom elitom kao samo jednu stranu priče. Pa se čini da je to svakako bio dominantni narativ toga vremena.

U jednoj sarajevskoj *medžmui*, zbirci uvezanih raznovrsnih tekstova, nalazi se traktat iz 1585. godine, uglavnom nepristojnog sadržaja.¹⁷ Ta

¹⁶ Mustafa Āli, *Künh ül-aḡbār*, 5b.

¹⁷ Zapravo, najstariji poznati prijepis je iz 1640. godine, dok je originalni sastav datiran u 1585. godinu. Izvorna *medžmua* (Orijentalni institut u Sarajevu (OIS), ms. 4811/II), zajedno s brojnim drugim sličnim arhivskim zapisima i dokumentima, bila je uništena tijekom srpske opsade Sarajeva 90-ih godina dvadesetog stoljeća, kada je ova značajna orijentalna arhivska zbirka pogođena navođenom

zbirka humorističnih i nepristojnih priča također sadrži i priču o Bosni neposredno poslije osmanskog osvajanja i o prihvatanju islama od strane Bosanaca nakon toga.¹⁸ Nije iznenađujuće da priča počinje onim što je do kasnog šesnaestog stoljeća postalo poslovično – plodnost i ljepota bosanskih zemalja.¹⁹ Međutim, osmanski službenik kojem je bio povjeren zadatak nadgledanja carskog popisa (*tahrīr*), neposredno nakon osvajanja, zatekao je njezine oblasti u žalosnom i rasutom stanju. On se obratio lokalnim starcima za pomoć, “Ova pokrajina je bolja od ostalih naseljenih dijelova svijeta zbog svoje vode i zraka te čari svoga tla i vode. Zašto su onda njezini ljudi jadni?”²⁰ U odgovoru su starci okrivili tešku i tlačiteljsku poresku politiku novog režima, naročito glavarinu

raketom i tom prilikom zapaljena. Više o tome, vidjeti: András Riedlmayer, “From the Ashes: The Past and Future of Bosnia’s cultural Heritage”, *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-Ethnic States*. ur. Maya Shatzmiller, McGill-Queens University Press, Montreal, 2002, 98-135; Behija Zlatar, „Orijentalni institut (1950-2015)“, u: *Orijentalni institut u Sarajevu 1950-2015.*, ur. Aladin Husić, Orientalni institut, Sarajevo, 2015, 9. U tekstu se koristi signatura pod kojom se izvorna međžmua vodila u rukopisnoj zbirci Orientalnog instituta u Sarajevu do njenog uništenja.

Kopija izvornika, iz privatne zbirke Eleazara Birnbauma, sačuvana je u okviru projekta Prikupljanja bosanskih rukopisa koji je vodio András Riedlmayer, bivši bibliograf za Aga Khan Program za islamsku umjetnost i arhitekturu na Univerzitetu Harvard. Veoma sam mu zahvalan što mi je omogućio uvid u ovaj dokument.

¹⁸ Ovaj odjeljak teksta koji se odnosi na Bosnu transkribirao je, preveo i objavio Mehmed Handžić. Mehmed Handžić, “Jedan prilog povijesti prvih dana širenja islama u Bosni u Hercegovini”, *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1938 (1356-57 po Hidžri)*, VI, Sarajevo, 1937, 29-45. Razmatrali su ga i analizirali Nenad Moaćanin, “Islamizacija seljaštva u Bosni od 15. do 17. stoljeća: demistifikacija”, u: *Zbornik Mirjane Gross u povodu 75. rođendana*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1999; Tijana Krstić, “Conversion and Converts to Islam in Ottoman Historiography of the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, u: *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, ur. Erdem Çıpa, Emine Fetvacı, Indiana University Press, Bloomington, 2013; i Aşkın Koyuncu, “Devşirme tarihinin bir derkenar: Bosna’nın Islamlaşması ve Osmanlı terminolojisiinde Potyr ve Potur Oğulları terimlerinin anlamı”, *Türk Sosyal Tarihçiliğinde bir “Yalnız” İsim: Bahaeddin Yediyıldız’a Armağan*, ur. Yunus Koç, Serhat Küçük, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2015.

¹⁹ Jedan od prvih spomena plodnosti i bogatstva zemlje, “njezine predivno dobre vode i zraka”, u osmanskoj literaturi može se pronaći kod Tursun Bega. (Vidi fusnotu 4). Anonimni autor ovog teksta bio je suvremenik Mustafe Ālija i ponavlja Ālijevu fascinaciju ljepotom zemlje, naročito “svijetlim i lijepim izgledom temperamenta rijeke.” (Vidi fusnotu 14).

²⁰ Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 16a.

nametnutu kršćanima (*jizye*). Nakon što je izvijestio sultanski dvor o tome i kada nije dobio pomoć u svojim nastojanjima da oslobodi bosansko seljaštvo od teških poreza i tako oživi zemlju, pametni službenik je osmislio lukavo rješenje. Predložio je seljanima da imenuju jednog muškarca iz svakog sela koji bi promijenio svoje kršćansko ime u muslimansko²¹ te tako oslobodio sebe i svoje selo od glavarine. Smicalica je uspjela i tako je omražena glavarina ukinuta. Umjesto nje, od seljana se očekivalo da plaćaju nešto lakši porez koji su plaćali muslimani, a tada je to bio jedan florin po komadu zemlje.

Međutim, ova dovtljiva smicalica, koja je revitalizirala kultiviranje zemlje i popravila seoski život u Bosni, imala je, prema anonimnom autoru, neočekivane posljedice. Kreirala je religiozno sinkretističku i hibridnu grupu ljudi koji su naizgled bili muslimani, ali su potajno zapravo bili kršćani. Anonimni autor veli:

Ušli su u prostor nemoći i sumnje. Iz straha od oštre sablje islamskog zakona (*šerī'at*), nisu se ni vratili [na kršćanstvo] niti su sasvim napustili običaje i navike svojih očeva i djedova. Njihova nezrela vjerovanja ostala su zauvijek ispunjena oklijevanjem i sumnjom [...] Poput životinja, ostali su u stanju potpune zbunjenosti u pustinji sujevjerja.

*(Bir fırkası makām-ı 'acız ve tereddud[']d]a kaldılar. Ters-i bīm-i husām-ı şerī'at'den ne rucū'a mejāl ve ne āyīn-i ābā u ecdādaları üzere terk-i hıṣāl kaldılar. 'Aķide-yi nā-puhtelerinde tereddud u teṣekkuk bāķi ħalub. [...] Şahrayı şirkde hayvān gibi hayrān-ı muṭlaķ kaldılar.)*²²

Anonimni autor dodaje da je u njegovo vrijeme ova skupina bila poznata po nazivu "Potur".²³ Nadalje prelazi u zajedljivu grdnju ove

²¹ Zanimljivo je što tekst ovdje koristi naizmjenično pojmove "muslimansko" i "tursko". Osim toga, autor pokazuje opće poznavanje bosanskih imena i prevodi ih doslovno i ispravno u njihove turske ili arapske ekvivalente. (Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 16b).

²² Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 16b-17a.

²³ Ovdje autor dodatno demonstrira svoje poznavanje bosanskog jezika (odnosno "kršćanskog jezika" kako ga on naziva), time što objašnjava kako je riječ "Potur" složenica koja znači "pola-Turčin". (Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 17a) Ovaj prijevod riječi "Potur" svakako podržava njegovu širu teoriju o "hibridnoj", pograničnoj naravi ove grupe. Ispravnija interpretacija te riječi bi zapravo bila skraćenje bosanskog izraza *poturčiti se*, što znači "postati Turčin". Vidjeti: Gillian Weiss, "Back from Barbary: Captivity, Redemption and French Identity in the 17th-and 18th-Century Mediterranean" (PhD diss., Stanford University, 2005). Za alternativno tumačenje i pregled poznatih historijskih interpretacija ovog pojma, vidjeti: Silje Susanne Alvestad, *The Uppsala Manuscript of Muḥammed*

marginalne skupine. Njihovo unižavanje u status životinja, pa i niže, pojačano je kur'anskim ajetom: *Kao stoka su oni, čak su još dalje s Pravog puta skrenuli.* (25:44). Njihova “prljava” vjerovanja se ponovo objašnjavaju kao rezultat njihove neodlučnosti da jasno raskrste s tradicijama predaka i straha da otvoreno napuste islam. Nijema životinja, nastavlja se u pogrđnom tekstu, sposobnija je razumjeti značaj govora i lijepog ponašanja, dok, u poređenju s “Poturima”, i snažni pastuh posjeduje više muževnog plemstva i ljudske dobrote.²⁴

Prelaz s vjerovanja prema dubljim tvrdnjama o urođenom karakteru završava se u narednom odlomku:

Ova skupina je sposobna naučiti profinjeno ponašanje i uzorne manire u djetinjstvu, zahvaljujući sposobnosti duše za razumnim govorom (*nefs-i nāṭıka*) i nakon što ih upute oštromni mudraci. Neovisno od toga, grana se ne razlikuje od korijena i ne može je izmijeniti preodgoj (*tertib*).

*(İsti dād-ı nefs-i nāṭıka ve ta līm-i hukema-yi hāzıka sebebi ile bu tā'ife 'ālem-i şebāvet'de evz 'ā'-ı guzīde ve etvār-ı pesendīde taḫşil kıılurlar. Lakin furū'ı uşūluna muḫālefet imtez ve üzerlerinde tertib karar tutmaz.)*²⁵

Hevā'ī Üsküfî Bosnevî's Makbûl-i 'ārîf (1631) from a Turcological Perspective: Transliteration, Transcription, and an English Translation (Abhandlung für die Kunde des Morgenlandes 105), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016, 21-25.

To, naravno, iznimno uslođnjava pojam “Turčin”, koji su suvremeni osmanski autori koristili tako široko i labavo. Taj pojam je u drugoj polovini šesnaestog stoljeća mogao imati veoma različita značenja – od turkofonih muslimana do Turkmena. Pojam “Potur” ili “Poturnak” ima kompleksnu prošlost i historiografiju. Nedavno je Sanja Kadrić postavila zanimljiva pitanja o njegovoj upotrebi. Vidjeti: Sanja Kadrić, “The Islamisation of Ottoman Bosnia: Myths and Matters”, u: *Islamisation: Comparative Perspectives from History*, ur. A. C. S. Peacock, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2017, 277-295; Sanja Kadrić, “Sixteenth-Century Poturnak Endowments in the Ottoman Western Balkans: The Boljanić Family”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 6, No. 2, Bloomington, Fall, 2019, 155-173.

²⁴ Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 17a.

²⁵ Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 17a. Kako bi naglasio ovaj stav i demonstrirao svoju učenost, anonimni autor uvodi dvostih perzijskog pjesnika Sa'dija, koji labavo prevodi u dva dvostiha na turskom jeziku:

Ne traći svoj život tako što pokušavaš obučiti nekog ko je prezren
Može li loš čelik proizvesti zadovoljavajuću, preciznu oštricu?

Naravoučenje: obuka ne ostaje s onim koji je nije vrijedan
Slično tome, ni orah ne stoji na kupoli.

*(Zā'i kılma 'ömriñü etme le'ime tertib
Ahen-i bedden olur mi tığ-i hoş ile hasās*

Dakle, prema anonimnom autoru, umjesto što su puka nezgoda historijskog razvoja, “Poturi” su ishod posebnog urođenog statusa, predodređenog da se manifestira u nekompletnim, sinkretističkim religijskim vjerovanjima. Štaviše, pored njihove očite sposobnosti da steknu ispravne, “civilizirane” manire, to je, kao što autor tvrdi, samo površna stvar. Nema te samodiscipline ni preodgoja koji mogu preobraziti njihovu istinsku, omraženu, unutrašnju narav. To je dubok i snažan argument, koji proturječi općem osmanskome konsenzusu o sposobnosti svake duše da se preobrazi putem profinjenog preodgoja.

Usljed ovih pripisanih osobina, koje oslikavaju samu srž unutrašnjeg bića “Potura” ili njihovog urođenog stanja, autor savjetuje protiv nastojanja da ih se popravi. Svaki takav pokušaj će biti jalov jer, kako on objašnjava, njihova prezrenost je jednostavno nepopravljiva. Pošto je tako unizio Poture, autor dolazi do neizbježnog zaključka – oni su neprilagođeni za državne službe: “Iz tog razloga su vlastodršci među carevima (*ḥākān*) i proslavljeni sultani zabranili Turcima i Poturima da ulaze [u njihovu službu].” (*Ol sebedendir ki ḥākān-ı zavī'l-iktidār u selāfīn-i nāmdāruñ Tūrku ve Potūruñ girmesi memnū 'dur*)²⁶ To stoji u direktnom proturječju naspram velikog korpusa suvremene osmanske političke misli koja je redovito ponavljala i isticala podobnost i poželjnost bosanskih muslimana za državne službe. Međutim, uzimanje Potura u devširmi je bila standardna procedura, kao što će se pokazati u nastavku rada.

Anonimni autor je naposljetku zaključio da su Poturi “skupina koja je korisna i predstavlja dobre sluge, ali im nedostaje ljudske dobrote i muške plemenitosti.” (*Yarār ve ḥidmetkār olur amma insānīyet ve muruvvet olmaz*)²⁷ “U zaključku”, on dodaje prije nego je sastavio podužu poemu koja nabraja njihove mnoge nedostatke, “nema sumnje da ova grupa nalik na stoku predstavlja najgrublju među narodima (*ağlaz*) i najnižu među razumnim bićima (*ednā-yı zavī'l-iḥsās*).” (*Muḥaṣṣal kelam, bu*

Ḥāşılı nā-ehl olanda tertīb kılmaız karār

Bu misldir ḳubbe üzere girdekān tutmaız esas)

²⁶ Anonymous, *Medżmua*, OIS ms. 4811/II, 17a. On dodaje, međutim, da to nije bio dio carskih zakona. To proturječi ranije citiranim odredbama *Zakonika*, kako je riječ o carskom zakonu (*kanūn*).

²⁷ Anonymous, *Medżmua*, OIS ms. 4811/II, 17b. Anonimni autor dalje nastavlja definirati ljudskost ili ljudsku dobrotu (*insānīyet*): “Uistinu, ljudska dobrotu (*insānīyet*) je ona koja ne traži nadoknadu, zamjenu ili predmet zauzvrat. Ako to [zahtijeva], onda je riječ o trampu i trgovini. To nije muška plemenitost.” (Ibid.)

tāife ke'l-en'ām aġlaz-ı nās ve ednā-yı zavī'l-ihsās.)²⁸ Neki od istih pridjeva (grubi, niski, neljubazni itd.) su korišteni u isto vrijeme da se opišu “Turci”, koji se ovdje predstavljaju u paru s Poturima, kao skupina koja nema potencijal da bude *kūl cinsi*.

Očigledno je da se anonimni autor veoma potrudio da napravi jasnu razliku između Potura i “pravih” bosanskih muslimana. Iz toga razloga, i zbog autorovog evidentnog poznavanja bosanskog jezika, András Riedlmayer je predložio da se ovaj tekst svrsta u društvenu satiru – obrazovani bosanski musliman se satirično izjašnjava o svojim manje obrazovanim i manje pravovjernim zemljacima. Tijana Krstić čak pripisuje ovu satiru vjerskoj netrpeljivosti među obrazovanim bosanskim muslimanima koji su osjećali potrebu da se distanciraju od svojih “sinkretističkih” sunarodnjaka u vrijeme “povišene vjerske osjetljivosti”, kada je “pitanje ispravnog pridržavanja islamskih propisa počelo privlačiti više pažnje.”²⁹

KO SU POTURI?

Da bi se pojmu Potur dodao još jedan sloj složenosti, anonimnom rukopisu zamalo suvremeni bosansko-turski rječnik iz 1631. godine prevodi bosansku riječ *potur* u tursku kao *köylü*,³⁰ što znači seljak, odnosno prostack.³¹ Stoga riječ dobija i društveno-ekonomsku dimenziju – priprosti seljaci. Alija Nametak je analizirao narodne pjesme i izreke te došao do sličnog zaključka – pojam se odnosio na niži ili seljački status.³² Pogrdne konotacije tog pojma bile su već dobro utvrđene tijekom šesnaestog stoljeća. Naprimjer, Mustafa Āli je, prisjećajući se jednog događaja iz vremena njegovog službovanja u Bosni, spominjao “razuzdane i grešne Poture” (*potur feceresi*).³³ Iz te perspektive, ima smisla to kako su se

²⁸ Anonymous, *Medžmua*, OIS ms. 4811/II, 17b.

²⁹ T. Krstić, “Conversion and Converts to Islam”, 72.

³⁰ Za prijevod riječi *köylü*, vidjeti: Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon* (4th edition), Çağrı Yayınları, Istanbul, 2011, 1606.

³¹ Muḥammed Hevā'ī Üsküfî Bosnevî, *Maḳbūl-i 'arīf*, MS., u: Alvestad, *The Uppsala Manuscript* (2016), 150.

³² Konkretno, utvrdio je da se pojam dovodi u vezu s niskim statusom kakvo je imalo seljaštvo. Alija Nametak, “Tri rukopisa “Makbuli-arifa” (“Potur Šahidije”)", *Anali GHB*, V-VI, Sarajevo, 1978, 145-164.

³³ Mustafa Āli, *Nuṣṣatü s-selāṭīn*, 74/173. Cf. prijevod Andreasa Tietzea, “Islamized rogues”, koji dodaje da “islamizirane Slavene (*potur*) autor nije smatrao dostojnima.” (74, fn. 178).

urbani, obrazovani bosanski muslimani trudili da se razlikuju i udalje od manje profinjelog ruralnog stanovništva. Međutim, u tom su nastojanju bili neuspješni. Riječ *potur* se vremenom počela jednostavno odnositi na sve bosanske muslimane. Povremena upotreba tog pojma kao uopćenog za bosanske muslimane, što je primjetno u službenim carskim ispravama šesnaestog stoljeća,³⁴ čini se da je postala sasvim ustaljena praksa u sedamnaestom stoljeću. Naprimjer, putopisac Evliya Çelebi koristi pojmove “Bošnjak” i “Potur” naizmjenično u svojoj *Seyāhatnāme*, a njihov jezik naziva i “bosanskim” i “poturskim”.³⁵

Unatoč tvrdnjama anonimnog autora o njihovim nedostacima, naročito u smislu osobina za obavljanje državnih službi, uzimanje “Potura” u devširmi je zapravo bilo standardna procedura. Naime, Feridun Beg izvještava da je 1515. carski divan sultana Selima (vl. 1512–1520) izdao naređenje upraviteljima Bosne i Hercegovine da prikupe hiljadu janjičarskih regruta “među sinovima muslimanskih Poturnaka” (*Bosna beği Mustafa Paşaya ve Hersek beği Evrenos oğlı Iskender beği bin yeniçeri oğlanı cem’ itmek emrolundu müslüman olan Poturnāk oğullarından.*)³⁶ – što je zapravo bila samo druga verzija riječi Potur.³⁷ Štaviše, i zakonik (*kanunnāme*) iz 1539. za oblast Bosne i Hercegovine (Bosna, Hersek, Zvornik) navodi bosanske muslimane kao Poture. Carska dokumentacija iz šesnaestog stoljeća također sadrži nekoliko naizmjenično upotrebljivanih pojmova za riječ Potur, uključujući i “obrezane dječake”. Tako je, naprimjer, jedna carska naredba iz 1565. prekorijevala dvojicu kadija u Hercegovačkom i Kliškom sandžaku jer su onemogućavali sakupljače devširme da regrutiraju obrezane dječake. U tom se tekstu objašnjava da je do toga vremena većina uzimanih dječaka iz tih oblasti bila obrezana. Do sredine šesnaestog stoljeća, međutim, situacija se dodatno zakom-

³⁴ Vidi niže.

³⁵ Alija Nametak, “Tristagodišnjica prvog tursko/hrvatskog rječnika (1631-1931)”, *Novi Behar*, 5, Sarajevo, 1931–1932, 3-4.

³⁶ Feridun Beg, *Mecmu’a-yı münşeati’l-selātin*, Darü’t-tıbatı’l-āmiri, Istanbul, 1274/1857, 472. Vidjeti: Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, vol. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 109.

³⁷ Vrijedi napomenuti ovdje da je ova naredba izdata u vrijeme kratkog predaha između Selimovih ratova protiv Safavida, a potom i Mamluka. Nakon što je izašao kao pobjednik u bici kod Čaldirana i pripremajući se za pohod prema jugoistoku, koji će na koncu rezultirati porazom i osvajanjem mamlučkih zemalja, Selimu su bili potrebni vojnici koji bi popunili redove janjičara, desetkovane u bitkama protiv Safavida. Očito je smatrao bosanske muslimane odgovarajućom vojnom snagom za predstojeće ratove.

plicirala – lažljivci i smutljivci izvana, kako se navodi u carskoj odluci, ulazili su u te oblasti kako bi njihova obrezana djeca bila uzimana u devširmu. Zato su kadije upozoravane da vode računa o ovoj prevari i da samo dopuštaju uzimanje obrezanih dječaka iz potvrđenih, starih i domaćih obitelji (*kadimi yerlü olan*).³⁸

Osim toga, ovo spominjanje starih obitelji u carskoj naredbi može se činiti posebno važnim, pošto bi se moglo protumačiti i kao potvrda saveza između starih bosanskih obitelji i osmanske dinastije. Taj savez je ojačan nedugo nakon izdavanja ove naredbe u bosanskomuslimanskoj “priči o postanku” vezanoj za sultana Mehmeda II, o kojoj će se raspravljati u nastavku. Iako bi temeljita provjera ove hipoteze morala sačekati temeljitu studiju o “Poturima”, preliminarni dokazi sugeriraju da je ona moguća. Naprimjer, do druge polovine šesnaestog stoljeća “Potur” se javlja kao (ponosan?) nadimak osmanskih službenika, uključujući i velike vezire i namjesnike.³⁹

PRIČA O IZUZETNOM STATUSU

Prvo i osnovno pravilo procesa prikupljanja *devširme*, prema *Janji-čarskom zakoniku*, jeste da se uzimaju djeca nemuslimana. Prednost prikupljanja nemuslimanske djece, kako *Zakonik* objašnjava, sadržan je u tome da, za razliku od “turske djece”, nemuslimani postanu odstranjeni od svoje rodbine nakon prelaska na islam. Čak su, prema *Zakoniku*,

³⁸ *Mühimme defteri*, 5, p. 96. Transkribirao Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, vol. I, 108. Također vidjeti: *Mühimme defteri*, 66, p. 69. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, vol. I, 108-109.

³⁹ Odličan primjer je Potur Husejin-paša Boljanić, spomenut u Pečevijinoj *Historiji (Tārīh-i Peçevi*, vol. I, 444). On je bio ambiciozni izdanak onoga što se čini da je bila predosmanska velikaška obitelj koja je profitirala od devširme te je stajala u savezništvu sa moćnim klanom Sokolovića kojima je i dugovala svoje zvjezdane karijere. (*Tārīh-i Peçevi*, vol. I, 444) Više o Husejin-paši Boljaniću i obitelji Boljanić, vidi: Behija Zlatar i Enes Pelidija, “Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda – zadužbine Husein-paše Boljanića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 34, Sarajevo, 1985, 116-117; Sanja Kadrić, “Sixteenth Century Poturnak Endowments in the Ottoman Western Balkans: The Boljanić Family”, 158. Brojni drugi primjeri se mogu dodati ovome, uključujući i primjedbu Mustafe Ālija da je veliki vezir Semiz Ali Paša bio sin “Potura” (cit. prema Gülrü Necipoğlu, “Connectivity, Mobility, and Mediterranean ‘Portable Archeology’: Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators”, u: *Dalmatia and the Mediterranean. Portable Archeology and the Poetics of Influence*, ur. Alina Payne, Brill, Leiden, 2014, 325.)

postajali njihovi neprijatelji. Štaviše, svaki od ovih regruta ispoljavao je najveću hrabrost i junaštvo na bojnopolju u osmanskome pograničju. Duboka odanost islamu i osmanskome poduhvatu po obraćanju na islam – što se najčešće manifestiralo u čvrstome pristupu prema bivšim sunarodnjacima – je uobičajena tema osmanske literature. Jednim dijelom su iz tog istog razloga obraćenici smatrani najboljim ratnicima na krajištu.⁴⁰ Odvojeni od svojih porodica i srodnika, njihova privrženost državi (*devlet*) nije bila dovođena u pitanje.⁴¹

Međutim, postojao je jedan izuzetak u ovom pravilu – bosanski muslimani koji su također navođeni s imenom “Potura”. “Sva djeca uzeta u zemlji Bosni su muslimani”, pojašnjavao je *Zakonik*, “i *Zakonik* (*kanūn*) nalaže njihovo uzimanje” u *devširmu*.⁴² Većina ih je odmah išla u carsku pratnju, ili direktno na dvor (*saray-i āmire*) ili u carske vrtove (*hāsbahçe*) u predgrađu Istanbula. (*Anların ekserini Saray-ı Āmire’ye ve Hāsbahçe’ye verdiklerine*)⁴³ Ovaj neobični izuzetak, odnosno privilegija, što potvrđuje činjenica da su čak i “Turci” nastojali svoju djecu predstaviti kao bosansku kako bi mogli biti regrutirani (*içine Etrāk tâifesinden akçe kuvveti ile kimesne dâhil olmaya*)⁴⁴ – objašnjavao je posebnim sporazumom između sultana Mehmeda Osvajača i bosanskog naroda. Nakon osmanskog osvajanja Bosne, pripovijeda se, pokoreni

⁴⁰ Vidjeti, naprimjer, priču o Ilyas-i Rumi u *Şaltuğnâmi*, kao što navodi Tijana Krstić, “Conversion and Converts to Islam”, 61. Bosanci su bili općepriznati i visoko hvaljeni graničari i gazije – ratnici u osmanskoj književnosti, pa je tako ova pozitivna slika nastavljena i u modernom periodu.

⁴¹ Anonymous, *Ḳavânîn-i Yeniçeriyân*, u: *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*, tom 9: *I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman devirleri kanunnameleri*, pripremio i transkribirao Ahmed Akgündüz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Istanbul, 2006, 138.

⁴² Različiti rukopisi *Zakonika* stavljaju različite naglaske na ono što se smatlo zakonom u ovom slučaju i da li su samo muslimani ili obrezani dječaci mogli biti uzimani u *devširmu*. Suvremena dokumentacija navodi na zaključak da su i muslimanski konvertiti i kršćani bili uzimani. Za ekstenzivnu raspravu o ovom odjeljku *Zakonika* i šire o pitanju regrutacije bosanskih muslimana u *devširmu*, vidjeti: A. Koyuncu, “Devşirme tarihinin bir derkenar: Bosna’nın İslamlaşması ve Osmanlı terminolojisinde Potyr ve Potur Oğulları terimlerinin anlamı”, 213-259; Usporedi s regrutacijom muslimanskih robova među Mamlucima, Hannah Barker, *That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019, 23-24.

⁴³ *Ḳavânîn-i Yeniçeriyân*, 141. Vidjeti: Aleksandar Matkovski, “Prilog pitanju devşirme: Pregled literature”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Sarajevo, 1969, 290.

⁴⁴ *Ḳavânîn-i Yeniçeriyân*, 141.

Bosanci su bili toliko opčinjeni snagom i moću pobjedonosne vojske i njihovog sultana da su i veliki i mali “trljali svoja čela o carsku uzengiju”, pa su odmah i masovno (*umūmen re‘aya ü berāyā*) prihvatili islam. Impresionirani sultan, izjavljujući da “ovi ljudi nisu loši”, obećao im je svoju milost. Zauzvrat su od njega tražili da se njihovi muški potomci uzimaju u *devširmu*, te je to postalo pravilo (*kanūn*).⁴⁵

Ova anegdota, koliko god mogla biti privlačna, ne podudara se s poznatim podacima o procesu prihvatanja islama u Bosni. Možda je skupina lokalaca uistinu i prišla pobjedonosnom sultanu i prihvatila islam u njegovom prisustvu. Međutim, to svakako nije bilo skupno obraćanje na islam (*umūmen re‘aya ü berāyā*) zemlje Bosne (*Bosna diyāri*), koje opisuje *Zakonik*.⁴⁶ Umjesto toga, korisnije ju je smatrati kao pričom koja sadrži simboličku istinu.⁴⁷ Pripovijest očito služi kako bi se opravdala – a moglo bi se reći i posvetila – neobična anomalija u sistemu prikupljanja *devširme*: uzimanje, te prema tome i tehničko

⁴⁵ *Ol zamanda Fātih-i Kostantiniyye Sultān Muhammed Hān Hazretleri Bosna diyāri üzerine asker-i zafer-eserleri ile teveccüh buyurduklarında, ol diyārda olan umūmen re‘aya ü berāyā Padişah-ı ālem-penāh Hazrelerinin kuvvet u kudretin bildiklerinden karşu gelüb rikāb-ı Hümāyūnlarına yüzlerin sürdiler. Ve bir uğurdan imana gelicek Padişah-ı ālem-penāh Hazretleri bunların bir uğurdan imana geldiklerin göricek eyledi kim, “Bunlar kim tāife değıldir, şeref-I Islamla müşerref olduklarına bināen benden ne murād edersiz ve taleb eylen” dedikde, diyārlarından oğlan cem‘ olunmasın murād etdiklerinde bu iltimāsların kabul edüb bunlardan oğlan cem‘ olunmasını kanun eylediler. Kavānîn-i Yeniçeriyân*, 141. Vidi također i analizu ovog odjeljka koju nudi A. Handžić, “O janičarskom zakonu”, 141-150.

⁴⁶ *Kavānîn-i Yeniçeriyân*, 141. Za širu raspravu o islamizaciji u Bosni, vidjeti: Adem Handžić, *Population of Bosnia in the Ottoman Period: A Historical Overview*, IRCICA, Istanbul, 1994. Za studiju o prelascima na islam neposredno nakon osmanskog osvajanja, vidjeti: Nenad Filipović, “Islamizacija Bosne u prva dva desetljeća osmanske vlasti”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41, Sarajevo, 1991, 53-65.

⁴⁷ Za recentnu raspravu o ovoj anegdoti i šire o pitanju islamizacije Bosne, vidjeti: Aşkın Koyuncu, “Kavānîn-i Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devshirme Reconsidered”, u: *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, ur. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, Istorijiski institut u Beogradu: Yunus Emre Enstitüsü, Beograd, 2017, 283-317; A. Handžić, “O janičarskom zakonu“, 141-150; Sanja Kadrić, “The Islamisation of Ottoman Bosnia: Myths and Matters”, 277-295; Nenad Moaćanin, “Mass Islamization of Peasants in Bosnia: Demystifications”, u: *Mélanges prof. Machiel Kiel*, ur. Abdeljelil Temimi, Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l’Information, Zaghouan, 1999, 353-358.

zarobljavanje muslimanskih podanika.⁴⁸ Daleko realističnije objašnjenje za izuzetan status bosanskih muslimana morao bi se potražiti u rastućoj i konstantnoj carskoj potrebi za vojnom snagom. Naročito za kompetentnom vojnom snagom, što su ljudi iz Bosne pokazali da jesu. Osmanski vojno-upravni aparat jednostavno nije smio dopustiti da izgubi tako vrijedan izvor sposobnih ratnika i upravljača. Čak i nakon njihovog prelaska na islam.⁴⁹ No potreba za vojskom sama po sebi ne objašnjava zašto je izuzetak učinjen za bosanske (i albanske) muslimane, ali ne i za “Turke”.

Pripovijetka zapravo govori više o vremenu s početka sedamnaestog stoljeća kada se izgleda prvi put pojavila, nego o petnaestom stoljeću. Tijekom prvih desetljeća sedamnaestog stoljeća devširma je počela značajno slabiti.⁵⁰ Mnogi, uključujući i autora *Zakonika*, rado su se sjećali druge polovine šesnaestog stoljeća, što je bilo razdoblje bosanske (i albanske) prevlasti u osmanskoj vladajućoj eliti. Možda i nije baš toliko pogrešan romantični naziv “bosansko stoljeće”, kako možemo nazvati pisanje historičara Safvet-bega Bašagića o tome.⁵¹ Bosansko prisustvo na dvoru u to vrijeme je bilo tako veliko da je bosanski, uz druge južnoslavenske jezike, bio zajednički jezik na dvoru.⁵² Priča o masovnoj kon-

⁴⁸ Postojala je svijest među Osmanlijama da je čak i opća devširma, koja je uzimala nemuslimanske podanike, bila problematična sa stanovišta islamskog prava. Naprimjer, Mustafa Āli tvrdi da je devširma “sama po sebi suprotstavljena Božanskom zakonu”. (Mustafa Āli, *Nuṣḥatü s-selāṭin*, II, 30) Porobljavanje muslimanskih podanika je stoga bilo dvostruko problematično. Nenad Moačanin također tvrdi da tradicionalnu sklonost prema ubiranju djece nemuslimana prije nego muslimanskih podanika, tj. “Turaka”, treba pripisati “etničkom” prije nego vjerskom gledištu. N. Moačanin, “Islamizacija seljaštva u Bosni”, 57, n. 8.

⁴⁹ N. Moačanin, “Islamizacija seljaštva u Bosni”, 57, n. 8.

⁵⁰ Prvobitno je smatrano da je devširma okončana 1638. godine. Međutim, brojni izvori potvrđuju nastavak prakse do duboko u osamnaesto stoljeće. Zapravo, posljednji spomen prikupljanja devširme koji je do sada pronađen potječe iz 1747. godine. Neovisno od toga, carski dokumenti iz 1638. potvrđuju činjenicu da je ubiranje devširme značajno usporeno. Jedna carska odluka, naprimjer, uvodi proglas za novi ciklus prikupljanja tako što objašnjava “da dugo vremena dječaci nisu bili prikupljeni za janičarski odred.” A. Matkovski, “Prilog pitanju devširme”, 301.

⁵¹ “Bošnjaci i Hercegovci bi trebali biti ponosni da su im preci doveli Tursku do vrhunca njezine moći i veličine. Oni bi mogli štaviše tvrditi da je Tursko carstvo počelo slabiti čim su njihovi praroditelji bili izgurani iz dvora.” (Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007, 68).

⁵² Jedan Mlečanin je u šesnaestom stoljeću tvrdio da je sultan “poznavao samo turski i slavenski”, dodajući da je potonji bio “naročito cijenjen u Turskoj jer je Veliki Turčin uvijek imao paše iz tog naroda.” (cit. prema Necipoğlu, “Connectivity,

verziji Bosne bi se stoga trebala čitati kao upečatljiva ilustracija te veze između bosanskih muslimana i dinastije Osmanove. Ona objedinjuje u jednom herojskom trenutku prikazanom u pozorišnoj predstavi dvostruke vjernosti vjeri i državi (*dīn u devlet*) iz koje je proistekla naknadna sultanova milost. Implikacija je da su poslije poraza od strane Osmanlija Bosanci odmah prepoznali njihovu snagu i pravednost islama. Od tada su se instinktivno odlučili priključiti osmanskom poduhvatu tako što su prihvatili islam. Bojeći se da bi prihvatanje islama suštinski eliminiralo mogućnost da im djeca uđu u osmansku vladajuću elitu, mudro su iskoristili sultanovu velikodušnost da bi to ispravili.

BOSANCI NA DVORU

Zakonik također nudi odvojeno i pragmatično, pa prema tome i realističnije, objašnjenje za izuzetno regrutiranje bosanskih muslimana. Tekst pojašnjava da “do ovog trenutka, oni uzeti iz ove [bosanske] grupe, bilo da su završili na dvoru ili u vrtovima ili na nekom drugom položaju, većina ih je dobra (*eyü*).”⁵³ Naročito, tekst nastavlja, oni koji se uzdignu do visokih položaja su inteligentni i mudri.⁵⁴ “I zbog toga se oni prikupljaju za dvor i vrtove”, zaključuje se u *Zakoniku*, “a ne Turci”. (*Bu tāifeden bu ana değın cem ‘ olunanın eđer sarayda ve eđer bostanda, eđer sāir yerde ekseri eyü olub āli mansıblara dāhil olub ākil u dānā olmuşlardır. Ol cihetden bunları Saray-ı Āmire-ye ve bostana verüb Türk üzerine vermezler.*)⁵⁵ Pored toga, *Zakonik* pravi konstantnu razliku između Bosanaca i “Turaka”. I doista, sklonost prema regrutima iz Bosne potvrđuju brojne carske naredbe i suvremeni popisi.⁵⁶ Također, smatralo se da “Turcima” nedostaju potrebne karakterne osobine za rukovodeće položaje u osmanskoj carskoj hijerarhiji.

Očito je da je u cjelini postojala saglasnost među osmanskim elitama o visokim sposobnostima regruta iz Bosne. To je rezultiralo general-

Mobility, and Mediterranean ‘Portable Archeology’: Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators”, 319).

⁵³ *Ḳavānîn-i Yeniçeriyân*, 141.

⁵⁴ *Ḳavānîn-i Yeniçeriyân*, 141.

⁵⁵ *Ḳavānîn-i Yeniçeriyân*, 141.

⁵⁶ Vidi Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, I, 103, 108-109; E. Kovačević, „Jedan dokument o devşirmi“, 203-209; Koyuncu, “Ḳavānîn-i Yeniçeriyân”, 292-294.

nom sklonošću prema Bosancima na pozicijama moći. Objektivnu historijsku procjenu ovog diskursa teže je ostvariti zbog toga što su ljudi iz Bosne držali, ako ne i monopolizirali, veliki broj utjecajnih položaja tijekom šesnaestog i u ranom sedamnaestom stoljeću. Neki od najvažnijih pojedinaca koji su doprinijeli ovom diskursu željeli su udovoljiti tim moćnim pojedincima iz Bosne koji su zauzimali pozicije moći na dvoru i u pokrajinama. Mnogi pisci i umjetnici su za pokrovitelje imali visokorangirane bosanske državnike, kao što je bila moćna porodica Sokolović.⁵⁷ Štaviše, istraživanja Metina Kunta o etničkom i pokrajinskom porijeklu u ovo vrijeme potvrđuju bosansko držanje vlasti i naročito institucije devširme, što je ostvareno kroz pažljivo izvođeno prikupljanje momaka iz Bosne od strane visokorangiranih državnika na dvoru koji su i sami bili porijeklom iz Bosne. Naprimjer, on ističe da su dvorjani obavještavali sakupljače devširme o pojedinim selima u Bosni gdje bi mogli pronaći naročite obitelji s “veoma bistrim” sinovima⁵⁸ – pretpostavlja se da je bila riječ o rođacima i srođnicima tih utjecajnih osoba na dvoru i generala.

Sokolovići su zapravo bili odličan primjer takve prakse. U trenutku kada bi članovi određene porodice zauzeli pozicije moći, nastojali su obezbijediti da se i njihovi srođnici iz Bosne uzmu u devširmu, čime se širila, snažila i osvježavala moć cjelokupne porodice.⁵⁹ Također su se javljali kao pokrovitelji (*intisab*) drugih moćnih bosanskih obitelji čiji su sinovi uzimani u devširmu, nesumnjivo uz podršku Sokolovića. Neki od njih su se čak i ženili djevojkama iz obitelji Sokolovića.⁶⁰ Mustafa Āli, višegodišnji klijent različitih ogranaka obitelji Sokolovića je zabilježio:

Naročito ako je veliki vezir na vlasti iz Bosne, može se primijetiti da članovima divana istog porijekla svakodnevno raste status i da korak po korak sabiru zvanja [...] Ne mora se govoriti da, uzevši u obzir prilike koje vladaju u naše vrijeme, nijedna plemenita i ostvarena osoba ne postane veliki

⁵⁷ Vidjeti: Emine Fetvacı, *Picturing History at the Ottoman Court*, Indiana University Press, Bloomington, 2013.

⁵⁸ Metin Kunt, “Turks in the Imperial Palace”, u: *Royal Courts in Dynastic States and Empires*, ur. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, Brill, Leiden/Boston, 2011, 298-299.

⁵⁹ Gilles Veinstein, “Sokollu Mehmed Pasha”, *Encyclopaedia of Islam, Third Edition*, Brill, Leiden, vol. 9, 706.

⁶⁰ Uzgredno, i sam Peçevi je bio Sokolović po svojoj majci. Za više o Husein-paši Boljaniću i Boljanićima, vidjeti: B. Zlatar i E. Pelidija, “Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja”, 116-117; S. Kadrić, “Sixteenth Century Poturnak Endowments in the Ottoman Western Balkans”.

vezir a da se istovremeno temeljito ne pobrine za svoju vrstu. On promovira i toplo hvali sposobne osobe koje pronade.⁶¹

Unatoč otvorenom nepotizmu koji su upražnjavali moćni ljudi iz Bosne na dvoru, ipak se čini da su suvremene Osmanlije smatrale kako iznimno visoka ocjena Bosanaca sadrži neku objektivnu istinu.

Slučaj Mustafe Ālija je naročito poučan. Āli je veoma pohvalno pisao o Bosancima u svom etnografskom spisu. Zapravo, oni su jedina grupa koju je on, kao i većina drugih osmanskih etnografa, hvalio bezuslovno.⁶² Također je poznato da je bio u milosti moćnog bosanskog klana Sokolovića koji je monopolizirao utjecajne pozicije tijekom druge polovine šesnaestog stoljeća. On je bio posebno ovisan o njihovom pokroviteljstvu u vrijeme vrhunca svoje karijere. Međutim, to nije nužno sasvim otupilo njegove kritike koje je upućivao na njihov račun. Posebno se u svojim kasnijim tekstovima osvrtao kritički na neke pojedinačne Sokoloviće kojima je služio.⁶³ Neovisno od toga, čak i kada se žalio na njihov nepotizam, osjećao je potrebu dodati da je to bilo prihvatljivo u njihovom slučaju pošto ih je mnogo bilo veoma sposobno (*mustahik-i riāyet*).⁶⁴ Drugim riječima, dok su Ālijevi motivi nesumnjivo bili složeni, on je smatrao svojom dužnošću da bude objektivan koliko god je to bilo moguće, pa čak i ako je ta objektivnost dolazila s izvjesnim zakašnjenjem, vjerovatno zbog njegove vlastite sigurnosti.

ZAKLJUČAK

Do ranog sedamnaestog stoljeća, međutim, situacija se počela mijenjati. Bosansko prisustvo na dvoru je počelo slabiti. Bosanci su se tada suočavali sa suparništvom drugih etničkih elemenata koji su se isto tako namjeravali etablirati na dvoru i u elitnim krugovima. Metin Kunt je sma-

⁶¹ Mustafa Āli, *Mevā 'idu 'n-nefā 'is*, trans. Brookes, 162.

⁶² Ovo i neki drugi slučajni dokazi naveli su Cornella Fleischera da snažno pretpostavi kako je Mustafa Āli bio bosanskog porijekla. (Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual*, 16)

⁶³ Vidjeti, naprimjer, njegov opis Ferhad-paše Sokolovića u *Nuṣḥatü s-selāṭin*, I, 72 (prijevod), 171-172 (tekst), i njegovu negativnu ocjenu držanja Lala Mustafa-paše – njegovog najpovjerljivijeg pokrovitelja – kao zapovjednika u safavidskom pohodu. (*Nuṣḥatü s-selāṭin*, II, 14 (prijevod), 126-127 (tekst)).

⁶⁴ Mustafa Āli, *Künh ül-ahbār*, Dördüncü Rükñ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, 451a.

trao da su se Bosanci i Albanci udružili u ‘zapadnjačku’ frakciju nasuprot ‘istočnjačke’ ili kavkaske frakcije, koju su sačinjavali Abhazi, Čerkezi i Gruzijci.⁶⁵ Postavljajući stvari nešto šire, može se reći da je monopol koji su držali tradicionalni regruti devširme, pripadnici *kūl cinsi*, bio na zalasku, na veliko nezadovoljstvo njihovih starih pripadnika. Samo dva desetljeća nakon što je sastavljen *Janjičarski zakonik*, Aziz Efendi, član tradicionalne osmanske elite, žalio se na rastuće odsustvo voljenih Bosanaca i drugih pripadnika *kūl cinsi*.⁶⁶ Početkom sedamnaestog stoljeća tradicionalni monopol pripadnika *kūl cinsi* ugrozili su “Turci”.

Uključivanje “Turaka” u osmanske vojno-upravne strukture postalo je sve učestalije tijekom druge polovine šesnaestog stoljeća. Mnogi unutar tih struktura su, međutim, smatrali to nedopustivim. Za njih je to bio neželjeni upad stranaca (*ecnebi*) i temeljni problem koji je prijetio da ukine “klasično” carstvo, kakvim su ga oni smatrali.⁶⁷ Uistinu, isti sentiment našao je svoga odraza i u carskim naredbama. Državne strukture bile su voljne prikupljati bosanske muslimane, ali su isto tako bile nepovjerljive prema drugim muslimanskim “uljezima” koji su ulazili u državne službe. Do kraja šesnaestog stoljeća formirana je jasnija razlika između tzv. stranaca i uljeza u službenoj carskoj dokumentaciji. Jedna carska naredba iz 1589. godine naložila je bosanskom namjesniku da ubire dječake “Potura” iz pokrajine Bosne, i to “prema starom običaju”. Dalje se isticalo da, iako su obrezani, oni ne bi trebali poznavati turski jezik (*türkçe bilmeyub*) niti biti turcizirani (*türkleşmiş*).⁶⁸ Ovo nameće niz veoma zanimljivih pitanja o značenju pojma “Turčin” – što je tema za drugu studiju.

⁶⁵ Vidjeti: Metin Kunt, “Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 3, Cambridge, 1974, 237.

⁶⁶ Aziz Efendi, *Kanun-name-i Sultani li‘Aziz Efendi: Aziz Efendi’s Book of Sultanic Laws and Regulations*, preveo Rhoads Murphey, Harvard University Press, Cambridge, 1985.

⁶⁷ Vidi: Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, koji tvrdi da je preobrazba bila dovoljno temeljita te da se ono što je uslijedilo može smatrati novom carskom konfiguracijom.

⁶⁸ *Mühimme defteri*, 66, p. 69. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 108. Ovo je prilično ironično ako se uzme u obzir da doslovno značenje riječi “potur” leži u pojmu turciziran. Možda je i u sličnom duhu *Janjičarski zakonik* objašnjavao da su regruti iz Bosne automatski usmjereni na dvor ili carske vrtove, te da nisu “davani Turcima”, kako bi ih oni podučavali islamu i osmanskim običajima, moguće da bi spriječili njihovu “turcizaciju”? (*Kavânîn-i Yeniçeriyân*, 141).

Nije postojao intelektualni monopol na etnografiju. Etnografija je po svojoj prirodi težila generalizaciji – karakterisala je ljudske kolektive općim osobinama koje, navodno, obuhvataju sve njene članove. Ova generalizujuća tendencija je po prirodi bila previše uopćena, što ju je zauzvrat usmjerilo prema fleksibilnosti i manipulaciji. Etnografsko znanje je na kraju bilo proizvod svog vremena, razvijalo se je u sprezi sa državom i njenim zahtjevima, s jedne strane, i intelektualnim diskursom i percepcijama javnosti, s druge strane. Naprimjer, u osmanskim etnografskim spisima ranog petnaestog stoljeća nije bilo pomena, a ni interesa, da se Bosanci/Bošnjaci prikažu kao sluge carskog dvora kojima se mogla povjeriti carska vlast. Već u šesnaestom stoljeću, razvojem etnografije zasnovane na *kül cinsi* ideji, situacija je bila potpuno obrnuta. Bosanci su, među desetak drugih naroda, postali omiljeni službenici dvora.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

Sarajevo:

- Anonim, *Izorna medžmua*, Orijentalni institut u Sarajevu (OIS), ms. 4811/II

Objavljeni izvori:

Anonymous, *Ḳavânîn-i Yeniçeriyân*, u: *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*, tom 9: *I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman devirleri kanunname-leri*, pripremio i transkribirao Ahmed Akgündüz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Istanbul, 2006, 127-268.

Aziz Efendi, *Kanun-name-i Sultani li'Aziz Efendi: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations*, preveo Rhoads Murphey, Harvard University Press, Cambridge, 1985.

Kuripešić, Benedikt, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, preveo Đorđe Pejanović, Svjetlost, Sarajevo, 1950.

Feridun Beg, *Mecmu'a-yı münşeâtü's-selâtin*, Darü't-tıbatî'l-âmiri, Istanbul, 1274/1857.

Ebû'l-ḥayr-ı Rûmî, *Şaltuḳnâme*, priredio A. H. Akalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

- Mustafa Āli (Muṣṭafā ‘Ālī), *Kūnh ül-aḥbār*, Dördüncü Rükñ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
- Muṣṭafā ‘Ālī, *Nuṣḥatü s-selāṭīn*, u: *Muṣṭafā ‘Ālī’s Counsel for Sultans of 1581*, priredio i transkribirao Andreas Tietze, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1979.
- Peçevi, *Tārīh-i Peçevi*, Matbaa-i Āmire (Maṭba‘a-i ‘Āmire), Istanbul, 1283/1866.
- Tursun Bey, *Tārīh-i Ebü'l-Feth*, ed. Mertol Tulum (Istanbul: Baha Matbaasi, 1977).
- Muḥammed Hevā’ī Üskūfī Bosnevī, *Maḳbūl-i ‘ārīf* MS., u: Alvestad, Silje Susanne, *The Uppsala Manuscript of Muhammed Hevā’ī Üskūfī Bosnevī’s Maḳbūl-i ‘ārīf (1631) from a Turcological Perspective: Transliteration, Transcription, and an English Translation* (Abhandlung für die Kunde des Morgenlandes 105). Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.

LITERATURA

- Alvestad, Silje Susanne, *The Uppsala Manuscript of Muhammed Hevā’ī Üskūfī Bosnevī’s Maḳbūl-i ‘ārīf (1631) from a Turcological Perspective: Transliteration, Transcription, and an English Translation* (Abhandlung für die Kunde des Morgenlandes 105). Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.
- Barker, Hannah, *That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2019.
- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007.
- Fetvacı, Emine, *Picturing History at the Ottoman Court*, Indiana University Press, Bloomington, 2013.
- Filipović, Emir, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1389-1463)*, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
- Filipović, Nenad, “Islamizacija Bosne u prva dva desetljeća osmanske vlasti”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41, Sarajevo, 1991, 53-65.
- Fleischer, Cornell, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali, 1541-1600*, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- Handžić, Adem *Population of Bosnia in the Ottoman Period: A Historical Overview*, IRCICA, Istanbul, 1994.

- Handžić, Adem, “O janičarskom zakonu ‘مبدأ قانون يكيجرى اوجاغى تاريخى’”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 46, Sarajevo, 1997, 141-150.
- Handžić, Mehmed, “Jedan prilog povijesti prvih dana širenja islama u Bosni u Hercegovini”, *Narodna Uzdanica: Kalendar za godinu 1938*, VI, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1937, 29-45.
- Husić, Aladin, “O regrutaciji u adžemi oglane u Bosni 1565. godine”, *Anali GHB*, XXXVII, Sarajevo, 2016, 43-62.
- Kafadar, Cemal, “A Rome of One’s Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum”, *Muqarnas* 24, Leiden/Boston, 2007, 7-25.
- Kadrić, Sanja, “The Islamisation of Ottoman Bosnia: Myths and Matters”, u: *Islamisation: Comparative Perspectives from History*, ur. A. C. S. Peacock, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2017, 277-295.
- Kadrić, Sanja, “Sixteenth-Century *Poturnak* Endowments in the Ottoman Western Balkans: The Boljanić Family”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 6, No. 2, Bloomington, Fall 2019, 155-173.
- Koyuncu, Aşkın, “Devşirme tarihine bir derkenar: Bosna’nın Islamlaşması ve Osmanlı terminolojisinde Potyr ve Potur Oğulları terimlerinin anlamı”, u: *Türk Sosyal Tarihçiliğinde bir “Yalnız” Isim: Bahaeddin Yediyıldız’a Armağan*, ur. Yunus Koç i Serhat Küçük, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2015, 213-259.
- Koyuncu, Aşkın, “Kavānin-i Yeniçeriyān and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devşirme Reconsidered”, u: *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, ur. Srđan Rudić, Selim Aslantaş, The Institute of History Belgrade & Yunus Emre Enstitüsü, Beograd, 2017, 283-318.
- Kovačević, Eşref, „Jedan dokument o devşirmi“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXII/XXIII, Sarajevo, 1976, 203-209.
- Krstić, Tijana, “Conversion and Converts to Islam in Ottoman Historiography of the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, u: *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, ur. Erdem Çıpa, Emine Fetvacı, Indiana University Press, Bloomington, 2013, 58-79.
- Kunt, Metin, “Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, No. 3, Cambridge, 1974, 233-239.
- Kunt, Metin, “Turks in the Imperial Palace”, u: *Royal Courts in Dynastic States and Empires*, ur. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, Brill, Leiden, 2011, 289-312.
- Matkovski, Aleksandar, “Prilog pitanju devşirme”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XIV-XV, Sarajevo, 1969, 273-309.

- Moačanin, Nenad, "Islamizacija seljaštva u Bosni od 15. do 17. stoljeća: demistifikacija", u: *Zbornik Mirjane Gross u povodu 75. rođendana*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić, Mario Strecha, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999, 53-63.
- Mujadžević, Dino, "Pad Bosne 1463. prema osmanskim narativnim izvorima", u: *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu*, ur. Ante Birin, Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb 2013, 29-46.
- Nametak, Alija, "Tri rukopisa "Makbuli-arifa" ("Potur Šahidije")", *Anali GHB*, V-VI, Sarajevo, 1978, 145-164.
- Nametak, Alija, "Tristagodišnjica prvog tursko/hrvatskog rječnika (1631-1931)", *Novi Behar*, 5, Sarajevo, 1931-1932, 3-4.
- Necipoğlu, Gülrü, "Connectivity, Mobility, and Mediterranean 'Portable Archeology': Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators", u: *Dalmatia and the Mediterranean. Portable Archeology and the Poetics of Influence*, ur. Alina Payne, Brill, Leiden, 2014, 313-391.
- Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon*, 4. izdanje, Istanbul, Çağrı Yayınları, 2011.
- Riedlmayer, András, "From the Ashes: The Past and Future of Bosnia's Cultural Heritage", u: *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-Ethnic States*, ur. Maya Shatzmiller, McGill-Queens University Press, Montreal, 2002, 98-135.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, vol. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- Veinstein, Gilles, "Soğollu Mehmed Pasha", *Encyclopaedia of Islam, Third Edition*, Brill, Leiden, vol. 9, 706-711.
- Weiss, Gillian, "Back from Barbary: Captivity, Redemption and French Identity in the 17th-and 18th-Century Mediterranean", Doktorski rad, Stanford University, 2005.
- Zlatar, Behija i Enes Pelidija, " Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda – zadužbine Husein-paše Boljanića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 34, Sarajevo, 1985, 115-128.
- Zlatar, Behija, „Orijentalni institut (1950-2015)“, u: *Orijentalni institut u Sarajevu 1950-2015.*, ur. Aladin Husić, Orijentalni institut, Sarajevo, 2015, 9-17.

PERCEPTIONS OF BOSNIANS IN EARLY MODERN OTTOMAN ETHNOGRAPHY

Summary

It is a well-known truism that Bosnians played an important role in Ottoman history, especially during the so-called Golden Age of the Ottoman Empire. This has long engaged Bosnian Orientalists, who have unearthed and translated a veritable plethora of Ottoman documentation and manuscripts dealing with Bosnia and Bosnians during the Ottoman period. This article attempts to add to that long scholarly tradition by sketching out how Ottoman ethnography perceived Bosnians and the historical context in which these perceptions were embedded.

Keywords: Ottoman ethnography, *kul cinsi*, Potur, *devşirme*, conquest of Bosnia, Bosnians at the Ottoman court, Islamization of Bosnia, Tursun Bey, Mustafa Ali, Kuripešić, *Ḳavânîn-i Yeniçeriyân*

